

ANNA KAPAMANOY

Η ειρηνική εξέγερση
των θηλυκών σάπιενς
1821-2021

*Η ιστορία της Ελλάδος κατήντησεν
ούτω να ομοιάζη τας ιεράς του αγιω-
νύμου όρους Άθω τας μονάς, όπου
θηλυκόν κανενός είδους δεν εμβαίνει.*

(Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος,
Εστία, 1876)

Στην εγγονή μου Κυβέλη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	17
Εθνική αυτογνωσία	23
Αλήθειες και ιστορικοί μύθοι	26
200 χρόνια ειρηνική επανάσταση των θηλυκών σάπιενς	28
«Άγνωστη έννοια η ισότητα των φύλων»	31
1. Η ΕΝΟΠΛΗ ΕΞΕΓΕΡΣΗ-ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ .	35
Οι ιδεολογικές και πολιτικές διεργασίες	35
Ελληνική Νομαρχία: Η επαναστατική θεωρία του 1821	38
Ρήγας Βελεστινλής: <i>Σχολεία διά τα αρσενικά και θηλυκά παιδιά</i>	41
Η Φιλική Εταιρεία	45
Πελοπόννησος: Νεωτερική Επανάσταση <i>par excellence!</i>	47
Το μήνυμα του Ρήγα: Εξέγερση των γυναικών ...	49
Η ζωή των γυναικών στην επαναστατημένη Ελλάδα	51
Μαντώ Μαυρογένους (1796-1840)	56
Λασκαρίνα Μπουμπουλίνα (1771-1825)	60
1821-1831, η κρίσιμη 10ετία του Αγώνα	65

2. ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ, ΘΕΣΜΙΚΗ ΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ, ΕΞΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΣ	70
Ο πρώτος κυβερνήτης: Ιωάννης Καποδίστριας, 1828-1831	70
Ανατρεπτικός εκσυγχρονισμός/εξευρωπαϊσμός ...	75
<i>Δολοφονία Καποδίστρια: Δολοφονία της πατρίδας</i>	77
Η Βασιλεία του Όθωνα, 1832-1862: Ιδρυτικοί θεσμοί	80
Η μαρτυρία Εντμόν Αμπού: Η ζωή επί Όθωνα	83
Η οθωμανική κληρονομιά	87
Πολιτισμικός δυισμός: Ανατολή VS εξευρωπαϊσμός	91
Εκπαίδευση: Η μεγάλη προτεραιότητα – Πρωτοπόρος η Σύρος	94
<i>Υπέρ της Γυναικείας Παιδείσεως</i>	99
Έλενα Βενιζέλου: <i>Δεν πήγα ποτέ σχολείο</i>	103
Νεωτερική δημοκρατία – Διωγμός γυναικών	106
Ο αντιφεμινισμός των Διαφωτιστών	110
Μύθοι και μισογυνικές δοξασίες	113
Η επίδραση του Αριστοτέλη και του Πλάτωνα ...	115
Ο φιλελεύθερος φεμινισμός του Τζων Στιούαρτ Μιλ	119
Η «χειραφέτηση» των θηλυκών σάπιενς	123
Καλλιρρόη Παρρέν: <i>Η Εφημερίς των Κυριών</i>	127
<i>Ευημερία του οίκου και ηθικόν μεγαλείον της πατρίδος</i>	132
Ευρωπαϊκά ήθη & νέα κοινωνικότητα	134
Τα πρώτα γυναικεία περιοδικά	137
<i>Η Ελληνίς διά της οικογενείας και εν τη οικογενεία</i>	141
Εμμ. Ροΐδης: <i>Αι μάγισσαι του Μεσαίωνος</i>	145

Η διαμάχη Ροϊδη-Παρρέν: <i>Αι γράφουσαι Ελληνίδες</i>	149
Χαρίλαος Τρικούπης: <i>Τις πταίει;</i>	153
<i>Δυστυχώς επτωχεύσαμεν!</i>	155
«Γυναικείο Ζήτημα» & Μεγάλες Θεωρίες	158
Εθνικισμός, Φεμινισμός & «Μεγάλη Ιδέα»	162
Ολυμπιακοί Αγώνες 1896: Αποκλεισμός των αθλητριών	168
Ελληνοτουρκικός Πόλεμος 1897: Παρούσες οι γυναίκες.	171
Άνοιγμα του Πανεπιστημίου στις γυναίκες	175
3. 20ός ΑΙΩΝΑΣ: <i>Η ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΑΚΡΩΝ</i>	178
Η Ελλάδα σε πορεία ανασυγκρότησης & μετασχηματισμού	178
Οι πρώτες φεμινιστικές οργανώσεις του 20ού αιώνα	182
Ελευθέριος Βενιζέλος: Εκδυτικισμός–Εξευρωπαϊσμός	186
Βαλκανικοί Πόλεμοι, 1912-1913	190
Οι «φιλειρηνικές γυναίκες» στους Βαλκανικούς Πολέμους	193
Απελευθέρωση της Ηπείρου: Καθοριστική δράση των γυναικών	197
Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος	201
Εθνικός Διχασμός	203
Τέλος του πολέμου. Ψήφος στις γυναίκες!	204
Η ΒΟΥΛΗ του 1920 για την ψήφο των θηλυκών σάπιενς	207
Ο Τύπος για την ψήφο των «σουσουράδων»	210
Μικρασιατική Καταστροφή 1922	212
Οι πρώτοι νόμοι για την εργασία των γυναικών...	215

Δημοτικές Εκλογές 1934 – Η ψήφος των γυναικών	217
Ο φεμινισμός του Μεσοπολέμου	219
Διπλωματία & διεθνής δράση των γυναικών	221
Β' Παγκόσμιος Πόλεμος: Γυναίκες στην Εθνική Αντίσταση	223
Οι ιστορικές αποφάσεις και διακηρύξεις του ΟΗΕ: 1945 & 1948	226
4. Η ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	228
Προσχώρηση στο ευρωπαϊκό πολιτικό σύστημα	228
Πολιτικά δικαιώματα στις Ελληνίδες, Ν. 2159/1952	231
Η θέση των γυναικών στη δεκαετία του 1950	233
Συνθήκη της Ρώμης, 1957: Ίση αμοιβή για Ίση εργασία	236
Δεύτερο Φεμινιστικό Κύμα: «Το προσωπικό είναι πολιτικό!»	238
Μεταρρύθμιση 1964: Δωρεάν Παιδεία	239
Μάης 1968: Ειρήνη, Φεμινισμός & Σεξουαλική Επανάσταση	242
Πτώση της χούντας – Μεταπολίτευση – Εκδημοκρατισμός	244
Σύνταγμα 1975 – Ο Φεμινισμός της Μεταπολίτευσης	247
Διεθνές Έτος Γυναικών, 1975. Πρώτη Παγκόσμια Διάσκεψη του ΟΗΕ	251
Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση 1976 – Συνεκπαίδευση	253
Η συμβολή του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στη	

θεμελίωση της πολιτικής ισότητας των φύλων (1975-1985)	257
Ιστορική έκθεση της Έκθεσης FEMM.....	260
5. Η ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΛΟΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ	
ΕΝΩΣΗΣ	262
Η Συνθήκη Προσχώρησης της Ελλάδας στην	
ΕΕ - Ένταξη 1981	262
Ανατροπές στη νομοθεσία - Νέο Οικογενειακό	
Δίκαιο 1983	264
Νέες δομές ισότητας των φύλων.....	267
Αποποινικοποίηση της μοιχείας - Ποινικοποίηση	
του βιασμού - Κύρωση διεθνών συμβάσεων	270
Ισότητα στις Εργασιακές Σχέσεις - Ενιαία Αγορά	
Κοινοτικά προγράμματα και πλαίσια στήριξης -	
θετικές δράσεις	276
Συμμετοχή γυναικών στη λήψη αποφάσεων:	
Καμπάνια 1989	279
Συνδικαλισμός και φεμινισμός: Μια πολύ	
δύσκολη σχέση	282
Πεκίνο 1995: Παγκόσμια Διάσκεψη του ΟΗΕ για	
τις Γυναίκες	286
Κρίση στα Ίμια, 1996 - Ελληνοτουρκική	
πρωτοβουλία <i>WinPeace</i>	288
Πρώτη Πανευρωπαϊκή Καμπάνια 1992-1996:	
<i>Γυναίκες στα Κέντρα Λήψης Αποφάσεων</i> - Τρίτο	
φεμινιστικό κύμα	292
Εθνικό Πρόγραμμα Δράσης 1997-2000:	
Ισότητα-Ανάπτυξη-Ειρήνη	295
Πολιτικός Σύνδεσμος Γυναικών: Διακομματική	
δράση	301
Διεθνής & πολύπλευρη δράση του ΠΣΓ	303

1999 – Ευρωπαϊκό Έτος κατά της βίας: Καμπάνια: <i>Σπάστε τη Σιωπή!</i>	308
Συνθήκη του Άμστερνταμ – <i>Gender mainstreaming</i>	311
6. 21ος ΑΙΩΝΑΣ : ΨΗΦΙΑΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ	315
Η Ελλάδα μέλος της ζώνης Σένγκεν και Ευρώ	315
Ευρωπαϊκή Κοινωνική Ατζέντα – Στρατηγική της Λισαβόνας	317
Ρήξη Πολιτείας - Εκκλησίας για τις ταυτότητες (2000-2001)	321
Αναθεώρηση Συντάγματος: Θετικά μέτρα για την ισότητα των φύλων, άρθρο 116.....	325
Αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας – N.3500/2006	327
Συνθήκη της Λισαβόνας – Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων	329
Παγκόσμια & ελληνική οικονομική κρίση	333
<i>Εθνικό Πρόγραμμα για την Πρόληψη και Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών, 2010-2013</i>	335
Σύμφωνο Συμβίωσης: N.3719/2008 & N. 4356/2015	338
Εθνικό Σχέδιο Ισότητας Φύλων, 2016-2020 – Κύρωση Σύμβασης Κωνσταντινούπολης	341
Πρώθηση της Ουσιαστικής Ισότητας των Φύλων – N. 4604/2019	345
Συμφωνία των Πρεσπών & φεμινιστική θεωρία ...	348
Αυτοδιοικητικές, Ευρωπαϊκές, Βουλευτικές εκλογές 2019: «Κατεβαίνω υποψήφια»	351
Πανδημία COVID-19: υγειονομική, οικονομική,	

κοινωνική και ανθρωπιστική κρίση	358
Η ηγεσία των γυναικών-αρχηγών στη διαχείριση της πανδημίας	362
2021: Ελληνικό Κίνημα #ΜεΤοο: «Το προσωπικό είναι πολιτικό!»	367
Ενίσχυση Νομικού οπλοστασίου – Πρόγραμμα σεξουαλικής & κοινωνικής διαπαιδαγώγησης	374
Η ευρωπαϊκή στρατηγική 2020-2025 για την ισότητα των φύλων	376
Ψηφιακή μετάβαση	380
Τεχνολογίες Πληροφορικής & Επικοινωνιών (ΤΠΕ): Να κλείσει το έμφυλο χάσμα	382
ΣΥΝΟΨΗ & 13 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	387
ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ. ΜΕ ΤΟ ΒΛΕΜΜΑ ΣΤΟ ΜΕΛΛΟΝ	404
Πολυμερής συνεργασία για την παγκόσμια ανάκαμψη	404
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ	411
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	441

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εξέγερση των Ελλήνων και των Ελληνίδων κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αποτελεί το κορυφαίο ιστορικό γεγονός της χώρας μας. Δεν υπάρχει εθνικός διχασμός σε αυτό. Είναι η πρώτη από τις εθνικές επαναστάσεις της Ευρώπης, με συμμετοχή γυναικών μαχητριών, που σημείωσε πλήρη επιτυχία και ο πρώτος νικηφόρος πόλεμος ανεξαρτησίας υπόδουλου λαού εναντίον αυτοκρατορικής εξουσίας. Γι' αυτό, η εθνική επέτειος των 200 χρόνων από την Επανάσταση του 1821 γιορτάστηκε με ιδιαίτερη λαμπρότητα σε όλη τη χώρα. Στην Αθήνα, στις 25 Μαρτίου 2021, ενώπιον της πολιτικής ηγεσίας και υψηλών καλεσμένων, πραγματοποιήθηκε η πιο επιτυχημένη, η πιο εθνικά αναστοχαστική παρέλαση που έγινε ποτέ. Λιτή οργανωτικά και απαιτητικά πνευματικά, στην πιο επικίνδυνη στιγμή της επιδημιολογικής κρίσης, προκάλεσε κύματα συγκίνησης στους απανταχού Έλληνες και Ελληνίδες. Εκδηλώσεις προς τιμήν της εθνικής μας επετείου πραγματοποιήθηκαν σε ολόκληρο τον πλανήτη. Τα χρώματα της ελληνικής σημαίας έντυσαν τα πιο εμβληματικά κτήρια του πλανήτη. Ηγέτες και Αρχηγοί Κρατών από όλα τα μήκη και πλάτη της γης απέστειλαν συγχαρητήρια μηνύματα και ευχές

στην Πρόεδρο της Δημοκρατίας Κατερίνα Σακελλαροπούλου και τον ελληνικό λαό. Όλοι αναφέρονταν με συγκινητικά και επαινετικά λόγια για τον ηρωισμό των Ελλήνων, που ενέπνευσε λαούς σε όλο τον κόσμο και αποτέλεσε παράδειγμα για προάσπιση της ελευθερίας, της ανεξαρτησίας και της δημοκρατίας. Στην προσφώνησή της κατά το επίσημο δείπνο η Πρόεδρος της Δημοκρατίας εξήρε και τη συμβολή των μεγάλων δυνάμεων της εποχής, της Γαλλίας, της Αγγλίας και της Ρωσίας, στον νικηφόρο αγώνα των Ελλήνων. *Το φιλελληνικό κίνημα παρείχε συνεχή υποστήριξη, υλική και ηθική. Μεγάλες μορφές του πνεύματος και των τεχνών ύμνησαν την εξέγερση των Ελλήνων και επηρέασαν ριζικά την κοινή γνώμη στην Ευρώπη και την Αμερική. Διαμορφώθηκε μια φιλελληνική συνείδηση που διέκρινε στην απελευθέρωση της χώρας μας ένα μείζον γεωπολιτικό και πολιτειακό γεγονός... Οι μεγάλες δυνάμεις επέδρασαν καταλυτικά στο διπλωματικό και το στρατιωτικό πεδίο. Η παρέμβασή τους στη Ναυμαχία του Ναυαρίνου υπήρξε καθοριστική για την τελική επικράτηση των Ελλήνων¹.*

Η εξέγερση του 1821, όσο κι αν απομακρυνόμαστε χρονικά από αυτή, δεν παύει να συνιστά μια ανεξάντλητη πηγή αναστοχασμού, έμπνευσης και δημιουργίας. Έχει παραχθεί μια πλούσια βιβλιογραφία εμπνευσμένη από τις νίκες και τις ήττες των 200 χρόνων ζωής του νεοελληνικού κράτους². Ταυτόχρονα, ο δημό-

1. Προεδρία της Δημοκρατίας, www.presidency.gr

2. Βλ. ενδεικτικά: Μαρία Ευθυμίου, 2019, «Το 1821 κι εμείς», Πανελλαδική Έρευνα ΚΕΦΙΜ, Στάθης Ν. Καλύβας, 2015, *Καταστροφές και Θρίαμβοι*, Oxford University Press, εκδ. Παπαδό-

σιος διάλογος που διεξάγεται ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν προάγει τη βαθιά κατανόηση και των δύο: και του παρελθόντος και του παρόντος, στοχεύοντας πάντα σε ένα καλύτερο μέλλον! Στο πλαίσιο αυτό, σκέφτηκα να γράψω ένα βιβλίο για εκείνα που συνήθως παραλείπουν οι ιστορικοί και οι συγγραφείς. Να καλύψω, ίσως, ένα κενό. Γράφω, λοιπόν, για την αποσιωπημένη, την παράλληλη επανάσταση των θηλυκών σάπιενς! Για την ηρωική εξέγερση των Ελληνίδων και την έξοδό τους από το περιθώριο και την αφάνεια αιώνων στο προσκήνιο της ιστορίας και της δημόσιας ζωής. Για εκείνες που ξεσηκώθηκαν και συμμετείχαν στους πολέμους απρόσκλητες. Από μόνες τους! Χωρίς επιστράτευση από κάποια αρχή! Χωρίς να έχει προηγηθεί κάποια αναγνώριση δικαιωμάτων. Για τις γυναίκες που τόλμησαν να διεκδικήσουν και να καταργήσουν στην πράξη τη διαφοροποίηση και τις

πουλος, Θάνος Βερέμης, *21 ερωτήσεις και απαντήσεις για το 21*, εκδ. Μεταίχμιο, του ίδιου: *Η συγκρότηση εξουσίας στην επαναστατημένη Ελλάδα – 1821 η γέννηση ενός έθνους*, εκδ. ΣΚΑΙ, και *1821 Τριπολιτσά, Μεσολόγγι - Πολιορκία και Άλωση*, εκδ. Μεταίχμιο, Κούλα Ξηραδάκη, 2005, *Γυναίκες του '21*, εκδ. Δωδώνη, Ευδοκία Ολυμπίτου, *Μπουμπουλίνα, Καίρη, Μαυρογένους, οι γυναίκες του αγώνα*, Β' Έκδοση, Δεκέμβριος 2019, ΤΑ ΝΕΑ/ΑΛΤΕΡ ΕΓΚΟ Α.Ε., Γ. Β. Δερτιλής, 2016, *Επτά πόλεμοι, τέσσερις εμφύλιοι, επτά πτωχεύσεις, 1821-2016*, εκδ. Πόλις, Θανάσης Χρήστου, 2013, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, εκδ. Παπαζήση, Πώργος Μαυρογορδάτος, 2015, *1915 Ο εθνικός διχασμός*, εκδ. Πατάκη, Θανάσης Νιάρχος, 2014, *Η Ελλάδα του 1821*, εφημ. *Τα ΝΕΑ*, Τάκης Ν. Σίμος, 2018, *Η πορεία προς το ανεξάρτητο ελληνικό κράτος του 1821-1832*, εκδ. Παπαζήση, Τάκης Θεοδωρόπουλος, 2020, *Τα πρώτα διακόσια χρόνια είναι δύσκολα*, εκδ. Μεταίχμιο κ.ά.

διακρίσεις με βάση το φύλο τους. Για τα ιστορικά γεγονότα που συναρθρώνονται με τη δράση των γυναικών στον απελευθερωτικό αγώνα και στη συνέχεια για τη συμβολή τους στην οικοδόμηση του νέου ελληνικού κράτους. Για την εξέλιξη των δικαιωμάτων των θηλυκών ανθρώπων, μέσα στον αχό της πολιτικής και των ιστορικών γεγονότων δύο αιώνων.

Χρησιμοποιώ σκοπίμως τον όρο *σάπιενς* που σημαίνει άνθρωπος σοφός, φρόνιμος, συνετός, έξυπνος, γνωστικός³. Όπως ακριβώς είναι τα βασικά χαρακτηριστικά του γένους των ανθρώπων, αρσενικών και θηλυκών. Γιατί η υπόθεση των δικαιωμάτων των γυναικών και της θεωρίας που τα συνοδεύει, υπήρξε η υπόθεση και ο αγώνας των θηλυκών *σάπιενς*, δηλαδή του μισού γένους των ανθρώπων, που είχαν το σθένος να εξεγερθούν και να αμφισβητήσουν την κυριαρχία των αρσενικών, του άλλου μισού, μαζί με τα κοινωνικά στερεότυπα και τον ανορθολογισμό που τα συνοδεύει. Χρησιμοποιώ, επίσης, τη λέξη *εξέγερση*, γιατί σημαδεύεται από δύο σημασίες, κατά την Τζούλια Κρίστεβα: πρώτον, την έννοια της κίνησης (κίνημα) και δεύτερον τις έννοιες του χώρου και του χρόνου⁴.

3. Πριν από περίπου 70.000 χρόνια, οργανισμοί που ανήκαν στο είδος *χόμο σάπιενς* (*Homo sapiens*) άρχισαν να δημιουργούν ακόμα πιο σύνθετες δομές, τους πολιτισμούς. Ο όρος *χόμο σάπιενς* ιστορικά σημαίνει άνθρωπος που γνωρίζει, σοφός, φρόνιμος, συνετός, έξυπνος, γνωστικός, λογικός, ευφυής, μυαλωμένος, οξύνους, μετρημένος, οξυδερκής κ.λπ. https://www.lifo.gr/articles/book_articles/202971/sapiens-h-kataigistiki-istoria-tis-ekseliksis-toy-anthropoy-poy-allakse-to-topio-toy-vivlioy

4. Julia Kristeva, 2010, *Νόημα και μη νόημα της εξέγερσης*, ελληνικός τίτλος, εκδ. Scripta. Η Τζούλια Κρίστεβα είναι θεωρη-

Η ιστορία των φεμινιστικών αγώνων στην Ελλάδα, επί 200 ολόκληρα χρόνια, γράφτηκε από μικρές ομάδες πρωτοπόρων γυναικών, υπό συνθήκες σκληρής ανδροκρατίας. Γι' αυτό, το παρόν βιβλίο απευθύνεται ιδιαίτερα στις γυναίκες, κυρίως της νέας γενιάς. Γιατί παρέχει τα βασικά ιστορικά στοιχεία των 200 χρόνων που διαπλέκονται, έμμεσα ή άμεσα, με την απελευθερωτική διαδικασία των ανθρωπινων δικαιωμάτων των γυναικών και της δικαιοσύνης των φύλων. Γιατί είναι χρήσιμο να γνωρίζουμε πώς, μέσα στις συγκεκριμένες ιστορικές και πολιτικές συνθήκες, οι αγώνες ελάχιστων θαρραλέων, μορφωμένων γυναικών καθόρισαν τη ζωή μας. Και το σημαντικότερο, πώς μπορεί να αξιοποιηθεί αυτή η ιερή παρακαταθήκη. Επιθυμία μου είναι να γράψω ένα βιβλίο που, χωρίς να παραβιάζει την επιστημονική μέθοδο αναζήτησης της αλήθειας, να είναι αναγνώσιμο, κατανοητό, να παρέχει ιστορική γνώση, να δίνει τροφή για σκέψη, αναστοχασμό και περαιτέρω έρευνα. Δεν πρόκειται για βιβλίο ανάλυσης φεμινιστικών όρων, θεωριών και των διαφωνιών που υπάρχουν. Ο όρος *φεμινισμός* που χρησιμοποιάω εμπεριέχει την πολιτική δράση των γυναικών, στο όνομα των γυναικών, με σκοπό την άρση των πολλαπλών καταστάσεων αδικίας, βίας, ανισοτήτων και αποκλεισμών εις βάρος τους.

Θα ήθελα αυτό το βιβλίο να φτάσει και στις Ελληνίδες της διασποράς, για να ξανασυνδεθούν με τις ρίζες τους και να νιώσουν περήφανες για τη συμβολή τους στους αγώνες δύο ολόκληρων αιώνων. Ο ρόλος

τικός με παγκόσμια αναγνώριση για το έργο της στη γλωσσολογία, την ψυχανάλυση, τη λογοτεχνία και την πολιτική θεωρία.